

Kars Şüregel'de Yerleşen Topluluklar

Mehmet ÖZMENLİ (*)

Özet: Araştırma sahamız olan Şüregel/Şirak Anadolu'nun doğudan giriş kapısı durumunda olması sebebiyle önemlidir. Doğudan gelen toplulukların ilk uğrak yerlerinden biridir. Bundan dolayı birçok millet buraya egemen olmak için savaşlar yapmışlardır. Farklı milletlerin bu egemen olma mücadelesinde yerli halkın tercih süreci yaşadıklarına şahit olmaktayız. Bu da hanedan kavgalarını beraberinde getirmiştir. Bölgenin bu konumundan dolayı ehemmiyeti artmaktadır. Dolayısıyla Türk tarihi açısından da çok önemlidir.

Çalışmamız da Şüregel'in eskiçağ ve ortaçağ tarihi boyunca gelip yerleşen ya da geçip giden toplulukların menşeleri ve etkileri incelenip, bölgenin tarihi misyonunun önemi dikkate alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şüregel, Eriaki krallığı, Ani.

Communities that Settled in Kars Şüregel

Abstract: Şüregel/Şirak, our research field, is significant since it is the Eastern gate of Anatolia. It is one of the first haunts of those who come from East. For this reason, a number of nations fought in order to dominate the area. In the struggles of different nations for this dominance, we witness that the natives had lived a process of choice. This process resulted in the dynastic feuds.

As regards to its situation, the significance of the district increases. Consequently, it is also very important for Turkish history. In our study, the origins and influences of the nations, which settled or passed by, throughout the history of the prehistoric period and Middle Ages will be analysed and the significance of the historical missions of the district will be taken into consideration.

Key Words: Şüregel, Eriaki Kingdom, Ani.

*) Dr., N. K. Anadolu Öğretmen Lisesi Tarih Öğretmeni.
(e-posta:mehmetozmenli@hotmail.com)

I. Giriş

Kars'ın doğusuna düşen Şüregel tarihi çağlardan beri yerleşim alanı özelliğini taşımış ve tarihi bir görev üstlenmiştir. Bu tarihi görev Anadolu'nun Asya ile bağlantısını sağlamaktır. Şüregel/Şirak (Shirak), Arpaçay (Akhurian)'ın aşağı taraflarında bulunur. Yüzlükümü 3730 km²'dir. 1530 m. deniz seviyesinden yukarıdadır. Tarihi bölge Şüregel'de erken Taş Devri'nden beri hayatın varlığı mevcuttur.

II. Eskiçağ'da Şüregel'e yerleşenler

Şüregel'in tarih çağına girmesi ve Urartu'ya tabi olması, büyük kral Menua (M.Ö 810- 785) çağındadır. Menua'nın kuzey'e Aras vadisine doğru düzenlediği sefer veya seferler hakkında en geniş bilgiyi Körzüt Yazıtı'ndan öğrenmekteyiz. Söz konusu yazıt şöyledir:

“Tanrı Haldi'nin gücü ile İşpuini'nin oğlu Menua konuşuyor; Tanrı Haldi'nin kapıları ahubiu olmasın. Haldi kapılarını inşa ettim. Haldi'ye adadım, Haldi'ye yalvardım (dua ettim)Irekua kavminin Ülkesine yöneldim. Luhiuni şehrini, Irekua kabilesinin Ülkesini ele geçirdim. Etiuni şehrini yerle bir ettim. İşpuini'nin oğlu Menua konuşuyor: Luhiuni şehrini, Irekua kabilesini O zamana kadar kimsenin ele geçiremediği kralî şehrini, Haldi, İşpuini'nin oğlu Menua'ya verdi, O Luhiuni şehrini ele geçirdi. Etiuni Ülkesini (haraç ödenmesi şartıyla) affetti. 50.000 [... 100....] insanı” (Dinçol, 1992:19-30)

Bu seferle ilgili bilgi veren yazıtlar bulunmaktadır. Çölegert/Solegert (Taşburun) yazıtı, ayrıca Başbulak (Menuahinili) yazıtı, (Bingöl, 2003,106) Yukarıdaki yazıtta, ana hedef olarak tespit edilen bölgenin Irekua ve Etiuni olduğu anlaşılmaktadır. Irekua Ülkesi, Transkafkasya'nın batı bölgesindeki Aleksandrapol (Leninakan-Gümrü) ve Iğdır Ovası civarındadır (Bingöl, 2003:106–107). Etiuni ise Anı ile Erivan arasındaki bölgedir. Adontz'un Şirag (Şüregel) yöresi dediği ve Alagöz dağı'nın kuzey kollarında olduğunu belirlediği bu bölgede Eriaki krallığı bulunmaktaydı.

Bu kabilenin kral şehrini ele geçiren Menua, buraya yeni bir kale inşa ettirerek Menuahinili adını vermiştir. Menua'nın Aras vadisine doğru sefer yapmasının ardından, takipçileri Urartu sınırlarını çok daha kuzeye taşımışlardır. Bu durum Urartu Devleti'nin güçlenmesi ve bir dünya devleti olmasını sağlayacaktır. Çünkü bölgenin zengin hammadde ve üretim merkezleri artık Urartu Devleti'nin egemenliği altına girmiş olacaktır (Bingöl, 2003:107).

Menua'nın Irekua üzerine yaptığı seferi Ecmiazin'deki Solegert Kalesinde (Bingöl, 2003:108; Payne, 1995: 50) bulunan yazıttan da takip edebilmekteyiz:

Tanrı Haldi'nin kudretiyle Minua'nın Irkuahe ülkesini [Jtığı zaman, bu yeri Minua yaptırdı. Tanrı Haldi kapılarını (ve) bir kale eksiksiz(?) yaptırdı. Minua der ki: ...yaptırdım. ...kurdu (Bingöl, 2003:108).

Bingöl, Melikishvili'nin Urartskie Klinoobraznye Nadpisi, adlı eserine atıfta bulunarak “Menuahinili adını verdim (yani kurdum)” diye tamamlanabileceğini iddia ettiğini yazmaktadır (Bingöl, 2003:108). Bu da bize Körzüt Yazıtı'nda anlattıklarının doğruluğunu gösterir.

Yine Solegert Kalesi üzerinde iri bazalt bir kütlemin üzerine kazılmış ikinci bir yazıtta Menua şu şekilde seslenmektedir:

“Tanrı Haldi kendi silahlarıyla sefere çıktı. Erikuahi ülkesini ele geçirdi (ve) Luhiuni şehrini ele geçirdi. (Onları) Minua'nın önünde boyun eğdirdi. Tanrı Haldi güçlü(dür), Tanrı Haldi'nin silahı (da) güçlü(dür). Tanrı Haldi'nin kudretiyle İşpuinioğlu Menua sefere çıktı. Tanrı Haldi önden gitti. Minua der ki: (Tanrı Haldi) Erikuahi ülkesine geldi (Bingöl, 2003:108).

Menua gerek askeri ve gerekse ekonomik alanda yaptığı faaliyetler sonucunda, Urartu'nun güney, batı ve kuzeyindeki önemli hammadde yataklarını, tarım ve hayvancılık merkezlerini ele geçirmiştir. Ancak buralara yaptığı seferleri yağma seferi olarak yapmamıştır. Genellikle ulaşılan bölgelerde kaleler inşa edilmiş, askeri garnizonlar kurulmuştur. Egemenliği altına aldığı bölgelerdeki insan gücünü de kullanmayı ihmal etmemiştir. Önemli ticarî yolları eline geçirirken yukarıda bahsettiğimiz kaleleri de bu yolların kontrolünü elinde bulunduracak şekilde inşasına özen göstermiştir.

Urartu kralı Menua'nın ölümü üzerine yerine oğlu I. Argistis (M.Ö. 786- 764) geçti. Sarıkamış Yazıtı I. Argiştî döneminde yazdırılmıştır. Kral I.Argiştî'nin yazıtı şöyledir (Bingöl, 2003:108).

“...Ahuriani şehrini, Aştu şehrinin bölgesini ele geçirdim. Güçlü ordular geldiler.... Agiştî der ki; Tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini (ve bütün) tanrılara yalvardım. Tanrılar bana kulak verdiler püskürttüm.”

Adontz, Akhuryani nehrinin havzasını Anı yöresi olarak tanımlamaktadır (Adontz, 1946:202).

II. Sardur (M.Ö.764–734) babası gibi seferlerine devam etti ve Eriaki'ye (Şirak'da, Alagöz kitlesinin kuzey yamacı) yürüdü. Bu kral tahta geçtiğinde, Urartu Ülkesi en üst seviyede bulunmaktaydı (Tarhan, 1983: 285–310; Belli, 1977: 118). Urartu fethi uygarlığı da beraberinde getiriyordu. II. Sardur, Aras yöresinde kanallar açan ve bağlar bahçeler diken ilk kral oldu (Adontz, 1946: 205).

Eriaki, Kars'ın doğu bölgesinde Elegez ile Yahni tepeleri arasında kalan Arpaçay bo-yundaki Şüregel'den ibaret olarak gösterilmekte ve merkezî Gümrü'nün kuzeybatısında-ki Kanğlıca köyü olduğu belirtilmektedir. Kırzioğlu, Eriaki tabirini Eria sülalesi yurdu olarak ifade etmektedir (Kırzioğlu, 1953: 53). I. Argiştî'nin Van kalesindeki yıllığında, bu kralın saltanatının ilk yılında Diae ülkesinden sonra Eriaki memleketini de zapt ettiği ve çevresindeki yerlerle birlikte buradan da pek çok tutsak, at, sığır ve koyun götürdüğü yazılıdır. Yine bu krallığın onikinci yılında Argiştî'nin ordusunu toplayıp Etiuni, Katarza ve Eriaki memleketlerine karşı zafer kazanıp buralara (Arpaçayı başlarında Akbaba bölgesindeki) İşkhigulu'dan Van ülkesine kadın ve erkeklerin sürgün edildiği anlatılıyor. Van'daki Aziz-Sahak kilisesinde bulunan I. Argiştî'nin yazıtında; bu kralın Diae, Etiuni ve bunlara komşu küçük memleketlerle Eriaki'ye karşı da zafer kazandığı ve bundan vergiler aldığı bildiriliyor. Yine bu kralın, Gümrü'nün kuzeybatısında ve Arpaçayı kı-yısındaki Kanğlıca (Marmaşen) köyünde bulunan yazıtında; Argiştî'nin Eriaki şehri ile İşghugulu'ya yakın İrdau-ni şehrine karşı zafer kazandığı yazılıdır (Adontz, 1946: 161–162,166, 168–169, 202).

II. Sardur'un Van kalesindeki büyük yıllığında, Urartu'nun Eriaki krallarıyla savaştığı, Eriaki ülkesine karşı bir günde zafer kazanan Sardur'un katliam yaptığı, evleri toprakla bir seviyeye getirecek derecede yıktığı, ihtiyar ve dedelerle krallarını yakaladığı, 150 aileyi vergi yerine alıp şehirlerini yaktığı, kadınlarla erkeklerini Van bölgesine sürdüğü anlatılmaktadır. Yine bu yıllıkta, Sardur'un dördüncü yılında üçüncü defa olarak Eriaki ülkesine karşı zafer kazanıp onların şehirlerini yakıp yurdunu yağmaladığı ve yine Van'a sürdüğünü, ayrıca burada müstahkem yerler yaptırıp kendine tabi kıldığı bildiriliyor (Adontz, 1946:205).

II. Rusa (M.Ö 680- 646) çağında Asur kaynaklarında geçen Muşkilerin (Friglerin) Dersim tarafından saldırdıkları bilinmektedir. Yeni Saka dalgalarının önünden kaçan ikinci büyük Kimmer kolları Urartu hudutlarını bastılar. Bunun üzerine Urartular, akıncı Sakalara ve tarihi düşman Asurlulara karşı M.Ö 678 yıllarında Kimmerler'le anlaştılar (Adontz, 1946:294).

Ancak Sakaların saldırıları devam edince Kimmerler, Kür ve Aras boylarında tutunamayınca Urartuların yardımıyla Kızılırmak boylarına yerleştiler. Bölgede Frig krallığına son verdiler.

Asur Devleti'nin çöküşünden kısa bir süre sonra, Van, Urmiye ve Sevan gölleri ile Doğu Anadolu'nun hemen tümünü içeren geniş Urartu Krallığı da *İskitler*, *Medler* ve *Hayaşa* halkı olarak bilinen bir aşiret tarafından istila edildi. Bu istila sonrasında Urartu topraklarının Med İmparatorluğuyla bütünleştiği görülüyor. Ama Urartu'nun yıkılış süreci netçe bilinmiyor. Bazı kaynaklara göre Urartu Krallığını yıkanlar gerçekte istilacı Kimmerler'di. Urartu'nun yıkılma sebepleri İskit akınlarına bağlanmalıdır. Urartu merkezlerinde yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen bulgular, bu düşüncüyü kuvvetlendirmektedir (Tarhan, 1983: 186).

Bu istila sırasında ve sonrasında eskiden Urartuların yaşadığı ve yönettiği topraklara işgalci bir Aryan nüfus yerleştiği söyleniyor. Bir teze göre yabancı uluslarca Ermeni olarak adlandırılanlar bu yeni gelenlerdir (Streck, 1997: 317).

Grousset bölgeye gelen bu toplulukların kendilerine "Torkom" veya "Tokorm" dediklerini ve bunu da Kitab-ı Mukaddes'te X. Bab' ta "*o zamanın güçlü kişilerinden olan Tokarma*"ya dayandırdıklarını yazmaktadır (Grousset, 2005: 67).

Başlangıçta Urartu'nun sadece bir parçasının adı olarak görünen Armenia kavramı giderek eskiden Urartu diye bilinen tüm coğrafyaya karşılık olarak kullanılmaktadır. Böylece, Urartu toprakları Armenia adı altında bilinmeye, bu adla anılmaya başlamıştır. Ama Armenia adının orijini ve anlamı bilinmemektedir. Armenia'ya gelenlerin Urartu Krallığı topraklarına nasıl ve ne zaman yerleştikleri, yerel nüfusla kaynaşma süreçlerinin başlangıcı konusunda tarihsel kayıtlar bulunmadığı için konu henüz karanlıktır.

Heredot, Armenia'ya gelenlerin Frigyalılar'dan kopma bir kol olduğunu ve Armenia'ya Frigya'dan göçüp geldiklerini yazar. Frigyalılar'ın orijinal yurdu ise, O'nun aktardığı bir rivayete göre, Makedonya'ya komşu topraklarda idi ve burada yaşadıkları dönemde *Brigler* adıyla bilinen bu halk Anadolu'ya göçtükten sonra *Frigler* adını almıştır (Heredotus, 1973: 385).

Heredot ve Strabon'un aktardıkları rivayetlere inanılırsa, Armenia topluluklarının *Trak-o-Frig* bir halk olduğunu ve eski Urartu'ya Trakya (Makedonya) ve Frigya'dan, yani batıdan geldiklerini düşünmek gerekir.

Aynı zamanda Kür, Aras ve Çoruh boyları ile Büyük Zap ve Bohtan suyu boylarında atlı göçebe hayatı süren ilk Türklerin yerleşmesi gerçekleşti. Atlı göçebe (yılıkcı) ve fatih bir kavim olan Saka (İskit)lerden başkası değildi (Kırzioğlu, 1953: 70).

Bölge bu dönemde Med İmparatorluğuna dâhil edilmişti. M.Ö 612–549 yılları arasında bu imparatorluğun yerini Pers İmparatorluğu almıştır. Böylece bölge halkı Medlerin ve Perslerin mensup oldukları İran halkıyla temas kurmuşlardır. Dahası, o zamandan itibaren ve üç yüzyıl boyunca, İran imparatorluklarının vasalları olmuşlardır.

Pers ve Greklerin Armin, Armen dedikleri bu bölgedekilere Pers kralı Kyros/Kuruş'un talebi üzerine Khaltlar'a haraç ve vergi ödemek şartıyla ekilmemiş toprakları işleme izni verilmiştir. Khaltlar da Armin topluluklarının karşı vergi ödemeleri şartıyla, hayvan sürülerini dağlarda otlatmalarına izin vermişlerdir. Böylece Kral Kuruş bölgede bir Pax Persia meydana getirmiştir.

Pers İmparatorluğu Büyük İskender tarafından fethedildiğinde, bölge de Perslerle aynı kaderi paylaşmışlardır (Grousset, 2005: 77).

Bölge Selevkos Krallığına [Antiochus VIII Grypus (MÖ. 125–96)] bağlanmıştır. Bu krallık bölgenin yönetimini İran isimleri taşıyan iki *strategia*'ya (askeri ve sivil yönetici) verdi. Bunlardan biri Artaksias/ Ardaşes Armenia ülkesini yönetmekteydi (M.Ö 123) (Kırzioğlu, 1953: 116; Grousset, 2005: 78).

Sosyal gelişme açısından bakıldığında, Adontz'a göre, *Tigranik* peryod *Komarklar* (klan/aşiret şefleri) dönemidir. Arsakid (Part) periyodundaki resim ise tamamen farklıdır. Partlar, ülkeyi *strategia* denen ve daha çok askerî olduğu anlaşılan çok sayıda bölgeye bölmüşlerdir. Bölge prensleri askeri hizmet vermeye mecburdular. Çağrıldıklarında kendi birliklerinin başında kralın huzuruna çıkarlardı (Adontz, 1946: 310).

Toumanoff'a göre Armenia çok eskiden beri klan/aşiret topraklarına bölünmüş haldeydi ve bunların her biri bir kantondur. Colchis, İber ve Albania'da da durum benzerdi. Bu aşiret ve kantonların birleşimidir ki zamanla Kafkasya ve Armenia'da yaşayan toplulukların milliyetlerinin oluşumunu sağlamıştır (Toumanof, 1963:277).

Ermeni tarihçisi Kurkjian'da: "*Ardaşes hanedanının düşüşünden beri Armenia'nın tahtı hükümdarlar tarafından işgal edilmişti. Valarsh'ın torunları, V. yüzyılın ilk çeyreğine kadar tahtın üzerinde etkinliklerini sürdürdüler. Bu dönemde Arşak'ı hükümdar ilân ettiler*" (Kurkjian, 1958:106) şeklinde bilgi bulunmaktadır. Bu yüzden onların hanedanı Arshakun-Arsacid (Arşaguni/ Arşak) olarak bilinmektedir. Saka boyları arasında güçlü bir konuma sahip olan Arşaklar, Karabağ bölgesine gelip yerleşmişlerdir. Ermeni kaynakları eskiden beri bu bölgeden hep Arçak/Varçak diye söz etmektedir (Seyidov, 1983: 142–150). Bunların geniş bir araziye yayıldıkları bilinmektedir.

İskit göçleri sırasında Arşaklar'ın bir kısmı Azerbaycan bölgesine gelirken, bir kısmı da Orta Asya'da kalıp daha sonra Part Devleti'nin esasını kuracak Arşakları teşkil etmiş-

lerdir. Ermeni kaynakları Saka göçleri sırasında Karabağ bölgesine gelip yerleşmiş Arşak boylarından söz etmektedirler (Khorenats'i, 1980: 12). Bu kavimlerin de ana merkezi Karabağ bölgesi olmuştur. Muhtemelen, Saka boyları arasına karışan bir Türk kavmi olan Arşaklar, daha sonraki dönemlerde de varlıklarını sürdürerek Kafkasya'da önemli roller oynamışlardır.

Vakainüvist Ermeni tarihçisi Movses: “*Valarşak Kafkas sıradağları ötesindeki haydut, hilekâr ve asileri itaati altına aldı. Onlara vergi koyup yasayı tanıttı, hatta yeniden iktidarlı beğler naspedip buralara iyi bir düzen verdi. Oradaki halkı ve ovanın kuzeyinde yaşayan barbarları ülkesine gelip yerleşmeğe davet etti. Batılı adamları terhis ettikten sonra bu muhacirleri, eskiden Yukarı Pasın ormansız (anpayt) denilen ve Şara'nın topraklarına (Şüregel denilen Arpaçayı bölgesine) yakın yeşil yaylalara yerleştirdi*” (Khorenats'i, 1980: 135).

Azerbaycan'a yayılan Alan kolları, Arşaklılar tarafından kovuldular. Alanlar'ın bir kolu olan Sıraklar Arpaçay boylarına yerleştiler. Bu yüzden Kars-Arpaçayı boyuna, bunların adıyla Sırak denildi. Sırakların lideri Arpaçayı'nın sağında kendileri için bir kasaba kurdu. Ermenice metinlerde bu bölgeye Şırak denilmektedir (Ptolemaios, 1901: 9; Togan, 1997: 376-378).

Sakalar arasında bir boy olan **Sırak/Şırak/Sirler** Güney Kafkasya'ya gelmişlerdir. Antik Çağ müelliflerinden Ptolemaios'un eserinde Sakalarla I. Darius arasında cereyan eden savaşta Sırak isimli bir beyden söz edilmektedir. Rivayete göre bu bey, Darius'u kandırarak onu çetin yollardan geçirip İskit ordularının önüne atmıştır. Strabon, Sırak/Şırak kavimlerinden çok savaşçı kimseler olarak söz etmektedir (Strabon, 1960-1961:5-8; Ptolemaios, 1901: 9). Sıraklar Azerbaycan'a akın etmişlerdir. Strabon'a göre, Kuzey Kafkasya bölgesindeki düzlük arazi Sırak Düzenliği adını taşımaktaydı (Strabon, 1960-1961: 5-8). Türk boyları arasında Sir kavminden söz edilmektedir. Köktürk kitabelerinden Tonyukuk yazıtının Batı tarafının üçüncü satırının sonunda “*Türk sir budun yerinte*”, cenup tarafı onbirinci satırın sonunda “*kıtay öndenyen teğ be yıdandayın teğeyin Türk sir budun yerinte idiyorumuzun usar idi yok kısılmı*”, Şimal tarafı II altmışıncı satırda “*Kapagan kağan Türk sir budun yerinte bod yeme budun yeme kişi yeme ıdı yok erteçi erti*”, altmışbirde “*ilteriş kağan bilge tonyukuk kazganduk için kapagan kağan Türk sir budun yorıduk*”, altmış ikide ise “*Türk bilge kağan Türk sir budunıg oguz budunıg igidü olurur*” şeklinde geçen sir kelimesinin Hüseyin Namık Orkun eserinde şüpheli olarak **Türk müttehit milleti** biçiminde yazmıştır (Orkun, 1994: 100, 104, 118, 120). Metinlerdeki ifadelerden bir Türk boyu olma anlamı ile birlikte ağırlıklı olarak Türk kelimesinde birleşilmiş bir üst kültür terimi olma ihtimali yüksektir. Adı geçen Sırlerin, Sırakların torunları olması icap etmektedir.

Kars'taki Şüregel'e de adlarını veren **Sıraklar**'ın, **Kür** solunda ve **Alazan** ile **Yura** suları arasında **Sığnak** şehrinin güneydoğusundaki **Şırak** çölü adlı ovaya da yerleşip buralara kendi adlarını verdiklerini görmekteyiz (Ansimof, 1926: 276).

Sıraklılar'ın, **Anı** (şimdi de yöre köylüleri aynı adı kullanmaktadırlar), Ermenilerin ise Ani diye telaffuz ettikleri **Anı**, istisnasız tarih boyunca, en büyük kale ve şehir olarak önemini korumuş, bu gün ise ören halinde bulunmaktadır (Konukçu, 2003: 489-501).

Şüregel'in adının ortaya çıkışında çeşitli iddialar mevcuttur. Alanların bir kolu olan Sıraklar, I. Tiridat (63–99) tarafından Arpaçay boylarına yerleştirildiler. Bu yüzden Kırzıoğlu Kars-Arpaçayı boyuna Sırak denildiğini belirtiyor (Kırzıoğlu, 1953: 154).

Ptolemaios "Coğrafya" isimli eserinde burayı Sırakene (*Sırak-yurdu*) diye gösteriyor (Ptolemaios, 1901: 9). Ermeni metinlerinde bölgeye "**Şirak**", başşehrine de "**Şirakavan**" denilmektedir (Sandalgian, 1917: I, 254; II, 538–539). Movses Khorenats'i Arpaçay boylarının tarımından bahsederken Culfa destanında: "*Eğer senin boğazın Şara'nın boğazı ise, bizim ambarlarımız Şirak'ın ambarları değildir*" ibaresine dikkat çekmektedir. Bu metinde hem bölgenin isminin Şirak olduğu hem de Şirak bölgesinin tarımının iyi olduğu anlatılmaktadır (Khorenats'i, 1980: 12).

Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferinden beri Kars'ın doğusundaki bereketli ova, Osmanlı metinlerinde **Şurag-El** ve **Şüreg-El** diye geçmektedir (Kırzıoğlu, 1953: 154).

Revanlılar *Gümrü* ile *Yahnı* dağları arasına **Şörög-El**, Karşılar da **Şüreg-El** demektedirler. Dede Korkut'ta İç-Oğuz ortasındaki bu sancağa, şimdi Arpaçayı sağında kalesi ve kilise harabeleriyle ıssızlaşan ve son yıllarda yanında aynı adla bir köy kurulan Baş Şüregel kasabasının eski adı Şirakavan'a (Anı'nın merkez şehir olduğu bölgedir) göre **Şirokavan Ucu** adıyla işaret edilmiştir (Kırzıoğlu, 1953: 154).

Evliya Çelebi ünlü Seyahatnâmesinde "*Şehr-i azim imiş. Hâlâ ol kadar imar değildir. Sultanlıktır, bir nökere mâliktir.*" dediği yer **Şehr-i Şurakil**'dir (Evliya Çelebi, 2005: 141).

Belazuri Fütuhu'l-Buldan isimli eserinde **III. İrminiyye** diye tanımladığı bölümde **Siractayr** ismini kullanmaktadır. Sıraç Arapça Işık anlamındadır (Belazuri, 1987: 278; Devellioğlu, 1970:1146).

III. Ortaçağ'da Şüregel'e yerleşenler

Bölgenin bir yol güzergâhında olması sebebiyle eskiçağlardan ortaçağların sonuna kadar geçen zaman zarfında sürekli birilerinin uğrak yeri olduğu görülmektedir. Şüregel'in bilinen ilk egemen unsurları Arşak (*M.Ö. I.- M.S. V. yy*) Hanedanı mensubu Kamsarakanlar (*III.-VIII. yy*) olmuştur. İşte bu dönem itibariyle bölgeye batıdan bir topluluk gelmiştir. Bunlar kendilerine "*Hay*" demektedirler. Yönetim kadrolarına zaman zaman gelmiş olsalar bile sürekli olarak bölgenin diğer egemen topluluklarının boyunduruğunda yaşamışlardır. Bu egemen toplulukların Asya kökenli olduğu bütün dönemin vakanüvisleri (Khorenats'i, Pawistos, Aristakes, Kirakos, Mateos vd) ve modern tarihçiler tarafından kabul edilen Mamikonlar olmuştur. Yine bu batıdan gelen *Hay* toplulukları uzun süre Şüregel'de Kamsarakanlarla (Khorenats'i, 1980: 288) yaptıkları iktidar mücadelesine rağmen egemen unsur olamamışlardır. Yine tarihi kaynaklara göre Ermenilerin Kafkasya'nın azınlık halklarından biri olduklarını, tarihte hiçbir zaman bu bölgede çoğunluğu teşkil etmedikleri görülmüştür.

Şüregel'de Mamikonlar (*IV.-IX. yy*) egemen olmuştur. Bizanslı P'awstos 'da Mamikonlar'ın Cen'den gelme olduğunu belirtir (Kırzıoğlu, 1953: 170; P'awstos, 1981: 204; Khorenats'i, 1980: 230). Bu toplulukların Asyalı oldukları kesindir. Çin diyarından geldiğini bütün kaynak eserler ağız birliği etmişçesine belirtmektedirler. Kahramanlıkları

Ermeni vakanüvisler tarafından bile anlatılmıştır. Şüregel'in Mamikonlar ile hemen hemen aynı döneme rastlayan Bagradunilar (VII. yy) ki bunların da milliyetleri hakkında tartışmalara rağmen ağırlıklı olarak Yahudi kökenli oldukları üzerinde durulmaktadır. Bagratlıların eski ataları Musa dininde olduğundan, bunlar soylarını Davud Peygamber'den geldiğini iddia etmektedirler. Brosset; "Guaram oğullarından inmiş olan Bagratlıların, Peygamber David ve Süleyman'dan inip memleketlerimize gelmiş olduklarına dair tarihlerini aynen anlatacağımızdan, onların yaradılıştan itibaren birbirini takip eden nesillerini Âdem'den başlayarak göstereceğiz." diyerek şecere vermiştir (Brosset, 2003: 183-184); Osmanlı döneminin en önemli seyyahlarından Evliya Çelebi'de Gürcistan'a yaptığı gezilerinden sonra bura halkı için; "Gürcistan mülkünün halkı Yahudilerden Davud (a.s) ümmetinden iken Mesihlik taslayıp, İncil ile amel ederler... Gürcü papazları silsilelerinin Key-kavus'a (Iran şahlarına), o vasıta ile Hazreti Davud'a müntehi olduğunu iddia ederler." demektedir (Evliya Çelebi, 2005: II, 320). Kurkjian'a göre, Armenian kronik tarih yazarı rahiplerin hepsi neredeyse, İncille alakalı görenekle onların ulusunun başlangıçlarını bağlamaya çalıştı ve böylece Abraham'dan Haik'in ailesinin inişini kanıtlamak için eski efsaneleri değiştirdi. Bu tez gereğince Bagratids, Yahudi kaynağının yaşamı olarak temsil edilir (Kurkjian, 1958:186).

Şüregel'de bulunan bütün topluluklar Arşaklar zamanında yani 301 yılında Hıristiyanlığı kabul eden ilk Anadolu toplulukları oldukları belirtilmiştir.

Ermenilerinde yaşadığı bölgeler (konumuz olan Şüregel) Roma ve Pers-Sasani gibi kendisine düşman iki büyük rakip devlet arasında tampon bir bölge idi. Bu yüzden de Şüregel (Şirak) topraklarını Roma ve Pers-Sasani devletleri işgal ederek, kendi aralarında bölüşmüşlerdir. Bizans'ın Armenia politikasında da herhangi bir değişiklik söz konusu olmamış, Bizans-Sasani savaşlarında Armenia toprakları Aras nehri iki ülke arasında sınır olmak üzere paylaşılmıştır. Ortaçağda Bizans-Armenia ilişkileri araştırıldığında iki devlet arasında tarihten gelen bir düşmanlığın söz konusu olduğu ve Bizans'ın Armenia'da yaşayan toplulukları asimile ederek, sık sık Sasanilerle anlaşmak suretiyle topraklarını işgal ettikleri, Armenia'da yaşayan toplulukları tehcire tabi tutarak, Kafkasya'da yaşayan toplulukların varlığına son vermek gibi düşmanca bir siyaset izledikleri bilinmektedir. Sasanilerin de Armenia'da yaşayan toplulukları zorla Zerdüşt dinine sokma girişimleri karşısında, Armenia'da yaşayan toplulukların aynı dine mensup Bizans'tan yardım istemelerine rağmen, Bizans Armenia'da yaşayan toplulukların bu isteklerine kayıtsız kalmıştır. Burada Mamikonların bazı liderlerinin kahramanlıkları bazı (tarafı olanlar hariç) vakanüvisler tarafından vurgulanmıştır. Tarafı olanlar hariçten kastımız, vakayinamelelerin yakın oldukları aile ya da kişilere göre yazıldığına dikkat çekmek içindir.

IV. Sonuç

VII. yüzyılın ortalarından itibaren Şüregel toprakları Emevi (Arap) hâkimiyeti altına girmiştir. Emeviler ve Abbasiler hâkimiyetleri altındaki Armenia'da yaşayan toplulukların dinlerine, inançlarına, kültürel değerlerine azami ölçüde müdahale etmemişlerdir. Bölgede izledikleri siyasetle Armenia'da yaşayan toplulukların devlet adamlarından da devlet yönetiminde istifade etmişler, fakat bölgedeki Armenia hükümdar ve feodal beylerinden gerekli vergileri de muntazaman tahsil etmişlerdir.

Şüregel’de Arap egemenliği oluşurken feodal yapı egemen unsurlara yardımcı olacaktır. Çünkü bütün feodaller kendi hâkimiyetlerini oluşturmak için bazen Araplarla bazen Bizanslılarla, bazen de Sasanilerle işbirliğine gitmişlerdir. Bu tavırları onların zayıf düşmelerine ve başkalarının egemenliği altına düşmelerine sebep olmuştur. XI. yüzyılın başlarından itibaren Selçuklu Türkleri Anadolu’yu vatan edinme ideallerini gerçekleştirme yolunda, Anadolu’ya düzenledikleri akınlarda Armenia coğrafyasını kullanmışlardır. Şu tarihi gerçeğin altını çizmek gerekir: Selçuklu Türkleri, Kafkasya ve Anadolu’ya geldikleri tarihlerde karşılarında siyasi ve askeri güç olarak Bizans İmparatorluğunu ve ordularını bulmuşlardır. Başta Anı (Şüregel) olmak üzere Kars, Iğdır, Van ve Erzurum bölgelerini Ermenilerden değil, Bizans’tan alarak Türk Yurdu haline getirmişlerdir. Bizans İmparatorları, Selçuklu Türklerini Kafkasya ve Doğu Anadolu sınırlarında durdurmak amacıyla, Bizans askeri savunma üsleri oluşturmuşlardır. Bu bölgelerde azınlık olarak yaşayan Ermeniler XI. yüzyılın başlarında (bilhassa Bizans İmparatoru II. Basil döneminde) Bizans tarafından göçe tabi tutulmuş, Ermeniler zorla İç Anadolu ve Toroslar bölgesine göç ettirilmişlerdir. Hatta Bizans’ın bazen para vererek toprakları satın aldığı ya da toprak mübadelesi yani Şüregel’i alıp İç Anadolu’ya gönderilmek gibi uygulamaları görülmektedir.

İssızlaşan Şüregel toprakları artık Türk akıncıları ve fatihleri sayesinde şenlenmiştir. Tıpkı Sıraç kelimesinin Arapça “ışık” anlamı gibi bölge Türkler sayesinde aydınlanmıştır.

Kaynakça

Kitap

- Adontz, N. (1946). *Histoire ancienne de l’Arménie*. Paris.
- Ansimof, S. (1926). *Kafkas Klavuzu*, (Çev. Sadık Binbaşı). İstanbul.
- Belazuri, (1987). *Fütûhu’l-Buldân*. Çev. M. Fayda. Ankara: KTBY.
- Brosset, M. (2003). *Gürcistan Tarihi*. Çev. Hrand D. Andreasyan, (Notlar ve Yayına haz. Erdoğan Merçil), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ceylan, A., (2001). *Sarıkamuş Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar*. Erzurum: AÜ Fen-Edebiyat Fak. Yay.
- Devellioğlu, F. (1970). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. İstanbul: Aydın Kitapevi.
- Grousset, R. (2005). *Başlangıcından 1071’e Ermenilerin Tarihi*. Çev. H. D. Andreasyan, İstanbul: Aras Yay.
- Herodotos, (1973). *Historia*. Çev. E. Erhat, M. Ökmen. İstanbul.
- Khorenats’i, M. (1980). *History of the Armenians*. Çev. Robert W. Thomson, London, England: Harvard University Cambridge.
- Kırzioğlu, M.F. (1953). *Kars Tarihi*, İstanbul: Işık Matbaası.
- Kurkjian, V. M. (1958). *A History of Armenia*. Armenian General Benevolent Union of America.

- Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ptolemaios, (1901). *The Geography*. Trans. Lacus Curtius. London.
- Sandalgian, J. (1917). *Histoire Documentaire de l'Arménie des Âges du Paganisme*. Roma.
- Seyidov, M. (1983). *Qarabağ ve Arsaq Sözüniün Etimoloji Tehlili, Azərbaycan Filolojiya Meseleleri*. Bakı.
- Strabon. (1960–1961). *The Geography of Strabo*. Trans. H.L. Jones. London.
- Toumanoff, C. (1963). *Studies In Christian Caucasian History*. Washington: Georgetown University Pres.

Basılmamış Tezler

- Belli, O. (1977). *Urartular Çağında Van Bölgesi Yol Şebekesi*. (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul.
- Bingöl, A. (2003). *En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Kars ve Çevresi*. (Basılmamış Doktora Tezi). Erzurum.
- Payne, (1995). *Urartu Yazılı Belgeler Katalogu*. (Basılmamış Y. Lisans Tezi), İstanbul.

Editörlü Kitap

- Evliya Çelebi. (2005). *Seyahatname*. Haz. Z. Kurşun, S. A. Kahraman, Y. Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Streck, M. (1997). “Ermeniyeye”, *İA*, (IV, 317). Eskişehir.
- Togan, Z. V. (1997). “Allan”, *İA*, (I, 276–378). Eskişehir.

Akademik Dergiler

- Dinçol, A. M. (1992). “Die Urartaische Inschrift aus Hanak”, *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honor of Sedat Alp*. Ankara.
- Konukçu, E. (2003). “Anı Artık Ören Yeri”, *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, I, (489–501). Ankara.
- Tarhan, T. (1983). “The Structure of the Urartian State”, *An Ar IX*, Ankara.

Online Kitap

- Kirakos, G. (1986). *History of Armenians*. Trans. Robert Bedrosian, New York. <http://rbedrosian.com/phaint.htm>, 12.06.2007
- P'awstos, B. (1981). *History of the Armenians*. Trans. Robert Bedrosian. <http://rbedrosian.com/phaint.htm>, 12.06.2007